

فقر روی نفت: آیا استان‌های نفتی دچار نفرین منابع طبیعی هستند؟

رسول رجب‌زاده اردلی^۱ و علی شمس اسفندآبادی^{۲*}

چکیده

با توجه به اینکه رشد اقتصادی و در نتیجه، توسعه اقتصادی در کشورهای دارای منابع نفتی همچون ایران می‌تواند تحت تأثیر درآمدهای نفتی قرار گیرد، این تحقیق به بررسی شدت فقر SST و توسعه اقتصادی در استان‌های ایران و مقایسه وضعیت استان‌های دارای منابع نفتی و استان‌های فاقد منابع نفتی می‌پردازد. نتایج آزمون برابری میانگین‌ها نشان می‌دهد که شاخص توسعه اقتصادی در استان‌های دارای منابع نفتی به صورت معنی‌داری از استان‌های دیگر کمتر و شاخص شدت فقر SST در استان‌های دارای منابع نفتی به صورت معنی‌داری از استان‌های دیگر بیشتر است و نظریه «نفرین منابع طبیعی» در استان‌های نفتی ایران تأیید می‌شود. نتایج آزمون همبستگی نیز نشان می‌دهد که رابطه منفی بین شاخص شدت فقر SST و شاخص توسعه اقتصادی وجود دارد. نظر به اینکه استان‌های دارای منابع نفتی در بیشتر شاخص‌های اقتصادی دارای وضعیت نامناسب‌تری نسبت به استان‌های دیگر هستند، یکی از مهم‌ترین بایسته‌های اقتصادی تحقق سند الگوی پیشرفت، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در جهت ارتقای شاخص‌های اقتصادی و در نتیجه، شاخص توسعه اقتصادی استان‌های نفتی به منظور کاهش شاخص شدت فقر SST در این استان‌ها است.

واژه‌های کلیدی: شاخص شدت فقر SST، شاخص توسعه اقتصادی، نظریه «نفرین منابع طبیعی»، استان‌های نفتی.

مقدمه

منابع طبیعی در کشورهای دارای این منابع (به ویژه منابع انرژی از جمله نفت و گاز) تأثیرات متفاوت و در برخی موارد، تأثیرات نامطلوبی بر عملکرد اقتصادی داشته است. در تئوری‌های رایج، منابع طبیعی به عنوان یک عامل تولید، رشد اقتصادی را تسریع می‌کند، اما در بسیاری از کشورها، آنچه در عمل به وقوع پیوسته است، خلاف این موضوع را نشان می‌دهد (فرانکل^۳، ۲۰۱۰). تعارض بین نظریه و تجربه سبب شد تا تلاش‌هایی برای تبیین علل رابطه منفی بین منابع طبیعی و عملکرد اقتصادی صورت پذیرد. در این میان، اوتی^۴ نظریه نفرین منابع طبیعی^۵ را مطرح نمود و پس از آن، تحلیل‌های گوناگونی برای این موضوع ارائه گردید. در واقع، نظریه نفرین منابع طبیعی در پاسخ به این پرسش که «چرا کشورهای دارای منابع طبیعی نتوانستند مسیر توسعه اقتصادی را طی کنند؟» مطرح شده است. بر اساس نظریه نفرین منابع طبیعی، وابستگی به درآمدهای ناشی از صادرات منابع طبیعی منجر به تشدید فعالیت‌های رانت‌جویانه، عدم شفافیت و کارایی دولت، بی‌توجهی به ارتقای سرمایه انسانی^۶ و در نتیجه، عملکرد اقتصادی ضعیف این کشورها می‌گردد (نادمی و زبیری، ۱۳۹۶). هرچند شواهد موجود از کشورهای متکی به

۱ کارشناسی ارشد اقتصاد انرژی دانشگاه خوارزمی

rasool.rajabzadeh@chmail.ir

۲ کارشناسی ارشد علوم اقتصادی دانشگاه یزد

shams1371@chmail.ir

³ Frankel

⁴ Auty

⁵ Natural Resource Curse

⁶ Human Capital

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

منابع طبیعی مؤید این فرضیه است، در خصوص تأثیر منابع طبیعی بر عملکرد اقتصادی اجماع نظر وجود ندارد. ایران به عنوان یک کشور دارای منابع سرشار نفت و گاز، می‌تواند یک مورد مطالعاتی مناسبی برای آزمون فرضیه نفرین منابع باشد. با چنین رویکردی، این تحقیق به بررسی شدت فقر و توسعه اقتصادی در استان‌های ایران و مقایسه وضعیت استان‌های دارای منابع نفتی و استان‌های فاقد منابع نفتی می‌پردازد و می‌کوشد تا به این پرسش پاسخ دهد که «آیا استان‌های نفتی دچار نفرین منابع طبیعی هستند؟». در این راستا، مطالب تحقیق در شش بخش تنظیم شده است و پس از مقدمه، بخش‌های دو تا شش به ادبیات، پیشینه، روش‌شناسی، یافته‌ها و جمع‌بندی اختصاص دارد و در پایان نیز پیشنهادات مطرح می‌گردد. امید است که تحقیق حاضر گامی کوچک در راستای تحقق سند الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت باشد.

ادبیات

در سال‌های اخیر، این پرسش که «چرا کشورهای دارای منابع نفتی از نرخ رشد مناسبی برخوردار نیستند؟» در بین اقتصاددانان مطرح شده است. با وجود اینکه برخی اقتصاددانان نظیر روستو^۱ و نورکس^۲ بر این باور هستند که منابع طبیعی یکی از ضروریات توسعه است، یافته‌های تجربی نشان می‌دهد که کشورهای دارای منابع طبیعی از جمله منابع نفتی، با وجود درآمدهای نفتی کلان، از یک عملکرد اقتصادی ضعیف و در نتیجه، رشد اقتصادی پایین برخوردار هستند (نظری و مبارک، ۱۳۸۹). در این خصوص، برخی صاحب‌نظران نیز عقیده دارند که چون روابط پیشین و پسین صادرات منابع طبیعی با سایر بخش‌های اقتصادی در مقایسه با صادرات محصولات صنعتی ضعیف‌تر است، تولید و صادرات منابع طبیعی، کارایی را کاهش می‌دهد. همچنین، فراوانی منابع طبیعی منجر به اتخاذ سیاست‌های نادرست از سوی دولت‌ها می‌شود که زمینه انحراف در قیمت‌ها را فراهم می‌کند (شاه‌آبادی و صادقی، ۱۳۹۲). از سوی دیگر، درآمدهای حاصل از صادرات منابع طبیعی، سود این بخش را افزایش می‌دهد و در نتیجه، دستمزد پرداختی به نیروی کار افزایش می‌یابد. بنابراین، بخش‌های دیگر توانایی رقابت برای پرداخت دستمزد به نیروی کار را از دست می‌دهند و عوامل تولید (نیروی کار یا سرمایه) به سمت بخش منابع طبیعی حرکت می‌کنند. به دنبال آن، هزینه‌های تولید در سایر بخش‌های اقتصادی (که عوامل تولید از آن بخش‌ها خارج می‌شوند) افزایش می‌یابد و قدرت رقابت‌پذیری آن‌ها از دست می‌رود (سیدنورانی و خوشکلام خسروشاهی، ۱۳۹۲). بیماری هلندی^۳ نیز یکی از مهم‌ترین عوامل کندی رشد اقتصادی در کشورهای دارای منابع طبیعی محسوب می‌گردد. بیماری هلندی حالتی است که اکتشاف و استخراج منابع طبیعی، بخش صنعت را ضعیف می‌کند. بر این اساس، افزایش درآمد حاصل از صادرات منابع طبیعی با افزایش ورود ارزهای خارجی، موجب افزایش ارزش پول ملی می‌شود و سایر بخش‌های قابل مبادله را با کسادی موجه می‌سازد. افزایش درآمد حاصل از صادرات منابع طبیعی موجب افزایش تقاضای کالاها و خدمات و در نتیجه، افزایش قیمت‌های بخش غیر قابل مبادله نسبت به بخش قابل مبادله می‌شود و این موضوع، افزایش دستمزد در بخش غیر قابل مبادله را به دنبال دارد. در نتیجه، بخش‌های قابل مبادله همانند صنعت شروع به انقباض می‌کنند. به این شرایط، صنعت‌زدایی غیر مستقیم نیز گفته می‌شود (ایوالوس و همکاران، ۲۰۱۵). همانند تأثیر منابع طبیعی بر رشد اقتصادی، در خصوص تأثیر منابع طبیعی بر فقر نیز دیدگاه‌های متفاوتی ارائه شده است. از یک طرف، کشورهایی که وابستگی بیشتری به صادرات منابع طبیعی دارند، نرخ‌های رشد کندتری

1 Rostow

2 Nurkse

3 Dutch Disease

4 Avalos et al.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

را تجربه می‌نمایند که می‌تواند نرخ‌های فقر بالاتری را به دنبال داشته باشد. علاوه بر آن، صادرات گسترده منابع طبیعی می‌تواند سبب بی‌ثباتی اقتصادی، افزایش نابرابری در توزیع درآمد و کاهش بهره‌وری در بخش تولیدی (صنعت) شود. تمامی این موارد می‌تواند فقر را افزایش و رفاه را کاهش دهد (رز،^۱ ۲۰۰۳). از طرف دیگر، دیدگاه‌هایی وجود دارد که بر اساس آنها، منابع طبیعی می‌تواند رشد پایین و رفاه بالا را به صورت همزمان امکان‌پذیر سازد. منابع طبیعی منجر به ایجاد درآمد برای دولت می‌شود و منابع مالی لازم جهت ارائه خدمات عمومی (مانند آموزش و بهداشت) به افراد فقیر را برای دولت فراهم می‌کند (رودریگوئز و شاس،^۲ ۱۹۹۹).

پیشینه

نتایج مطالعات تجربی در خصوص تأثیر منابع طبیعی بر متغیرهای اقتصادی متناقض است. ابتدا به مطالعاتی پرداخته می‌شود که نتایج آنها، تأثیر منفی منابع طبیعی را نشان می‌دهد. **یاوری و همکاران (۱۳۹۰)** در تحقیقی با عنوان «بررسی رشد اقتصادی در کشورهای وابسته به منابع طبیعی (با تأکید بر منابع نفتی)» به بررسی رابطه وفور منابع طبیعی و رشد اقتصادی کشورهای منتخب عضو اوپک در سال‌های ۱۹۷۰-۲۰۰۸ پرداختند. نتایج رابطه منفی میان وفور منابع طبیعی و رشد اقتصادی را تأیید می‌نماید. **اسدی و همکاران (۱۳۹۲)** در تحقیقی با عنوان «تأثیر پدیده نفرین منابع بر توسعه مالی و رشد اقتصادی در قالب الگوی پانل پویا» به بررسی تأثیر منابع طبیعی بر توسعه مالی و رشد اقتصادی گروهی از کشورهای نفتی و غیر نفتی در سال‌های ۱۹۸۲-۲۰۱۱ پرداختند. نتایج دلالت بر آن دارد که در کشورهای نفتی کارایی سرمایه‌گذاری پایین‌تر است و درآمد سرانه تأثیر مثبت کوچک‌تری بر توسعه مالی دارد. **صاحب‌هنر و ندری (۱۳۹۲)** در تحقیقی با عنوان «تحلیل اقتصادی اثر افزایش درآمدهای نفتی بر توزیع درآمد با رویکرد BVAR: مطالعه موردی ایران» به بررسی ارتباط میان درآمدهای نفتی و توزیع درآمد در سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۵۲ پرداختند. بر اساس نتایج، افزایش درآمدی نفتی منجر به افزایش نابرابری می‌شود. **فلاحی و همکاران (۱۳۹۳)** در تحقیقی با عنوان «رانت منابع طبیعی و فساد در کشورهای عضو اوپک: کاربرد الگوی داده‌های تابلویی» به بررسی رابطه وفور منابع طبیعی و سطح فساد کشورهای عضو اوپک در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۰۳ پرداختند. بر اساس نتایج، رانت نفتی و مواد معدنی موجب افزایش سطح فساد می‌شود. **محسنی زنوزی و همکاران (۱۳۹۳)** در تحقیقی با عنوان «مطالعه اثر درآمدهای نفتی بر شاخص حکمرانی خوب در کشورهای منتخب عضو اوپک» به بررسی تأثیر های نفتی بر شاخص حکمرانی خوب کشورهای عضو اوپک در سال‌های ۲۰۱۱-۱۹۹۶ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که درآمدهای نفتی تأثیر منفی و معنی‌داری بر شاخص حکمرانی خوب دارد. **اسماعیلی رزی و همکاران (۱۳۹۴)** در تحقیقی با عنوان «تأثیر درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی در ایران با تأکید بر تغییر در کیفیت نهادی» به بررسی تأثیر درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی در سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۶۳ پرداختند. بر اساس نتایج، درآمدهای نفتی با کاهش کیفیت نهادی دارای تأثیر منفی بر رشد اقتصادی است. **شمس اسفندآبادی و همکاران (۱۳۹۷)** در تحقیقی با عنوان «درآمدهای نفتی و سرمایه انسانی: فرضیه نفرین منابع طبیعی در ایران» به بررسی تأثیر درآمدهای نفتی بر سرمایه انسانی در سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۱ پرداختند. نتایج دلالت بر آن دارد که درآمدهای نفتی به صورت معنی‌داری سرمایه انسانی را کاهش می‌دهد. **شمس اسفندآبادی و همکاران (۱۳۹۷)** در تحقیقی با عنوان «وفور

¹ Ross

² Rodríguez & Sachs

منابع انرژی و رشد اقتصادی در ایران: یک تحلیل سری زمانی» به بررسی رابطه درآمدهای نفتی و رشد اقتصادی در سال‌های ۱۳۶۱-۱۳۹۵ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که بین درآمدهای نفتی و رشد اقتصادی رابطه U معکوس و بین درآمدهای مالیاتی و رشد اقتصادی رابطه U برقرار است. حیات (۲۰۱۴)^۱ در تحقیقی با عنوان «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد اقتصادی: نقش منابع طبیعی» با تأکید بر نقش منابع انرژی، به بررسی رابطه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد اقتصادی کشورهای منتخب در سال‌های ۲۰۱۲-۱۹۹۳ پرداخته است. بر اساس نتایج، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی موجب افزایش رشد اقتصادی می‌شود، اما وجود منابع انرژی از شدت تأثیر مثبت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌کاهد. کوریسیک و سیبا^۲ (۲۰۱۶) در تحقیقی با عنوان «نفرین منابع در جنوب صحرای آفریقا: تأیید یک حقیقت به وسیله شواهد تجربی» به بررسی فرضیه نفرین منابع طبیعی در کشورهای جنوب صحرای آفریقا در سال‌های ۲۰۱۲-۱۹۸۸ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که صادرات گسترده منابع طبیعی (نفت) علت درآمد سرانه پایین است و فرضیه نفرین منابع طبیعی تأیید می‌شود. کوریسیک و کوکوتویچ^۳ (۲۰۱۷) در تحقیقی با عنوان «بررسی نفرین منابع طبیعی و تأثیر شکل‌های مختلف سرمایه در اقتصادهای کوچک وابسته به گردشگری و منابع طبیعی» به بررسی فرضیه نفرین منابع طبیعی در کشورهای منتخب در سال‌های ۲۰۱۴-۱۹۹۵ پرداختند. نتایج دلالت بر آن دارد که فرضیه نفرین منابع طبیعی تأیید می‌شود. در برخی از مطالعه، تأثیر آستانه‌ای منابع طبیعی بر رشد اقتصادی تحلیل شده است. به عنوان مثال، مهرآرا و همکاران (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «تفسیری از فرضیه نفرین منابع در کشورهای صادرکننده نفت: تکانه‌های مثبت نفتی، از چه سطح آستانه‌ای برای رشد اقتصادی، مضر است؟» به بررسی فرضیه نفرین منابع در کشورهای اوپک در سال‌های ۲۰۰۵-۱۹۷۵ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که افزایش ملایم درآمدهای نفتی برای رشد اقتصادی مفید و افزایش بیشتر از حد آستانه (۲۱-۱۷ درصد) برای رشد اقتصادی مضر است. همچنین، سگیر و دامت (۲۰۱۳)^۴ در تحقیقی با عنوان «نفرین منابع طبیعی: رویکرد غیر خطی در یک گروه از کشورهای صادرکننده نفت» به بررسی تأثیر منابع نفتی بر رشد اقتصادی کشورهای صادرکننده نفت در سال‌های ۲۰۱۱-۱۹۹۶ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که در رژیم اول و کمتر از حد آستانه‌ای، تأثیر درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی مثبت و در رژیم دوم و بیشتر از حد آستانه‌ای، تأثیر درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی منفی است. نتایج برخی از مطالعات نیز دلالت بر تأثیر مثبت منابع طبیعی دارد. روشا^۵ (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان «نفرین منابع طبیعی و پیامدهای خارجی ناشی از صادرات منابع طبیعی» به بررسی فرضیه نفرین منابع طبیعی در کشورهای منتخب در سال‌های ۲۰۰۰-۱۹۷۰ پرداخته است. بر اساس نتایج، فرضیه نفرین منابع طبیعی تأیید نمی‌شود. شاه‌آبادی و صادقی (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان «وفور منابع طبیعی و تولید ناخالص داخلی سرانه در کشورهای نفتی با تأکید بر آزادی اقتصادی» به بررسی تأثیر منابع طبیعی بر تولید ناخالص داخلی سرانه کشورهای عضو اوپک و سایر کشورها در سال‌های ۲۰۱۲-۱۹۹۵ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که فراوانی منابع طبیعی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر تولید ناخالص داخلی سرانه هر دو گروه دارد.

¹ Hayat, 2014.

² Kurečić & Seba

³ Kurecic & Kokotovic

⁴ Damette & Seghir, 2013.

⁵ Rocha

روش‌شناسی

در این تحقیق، برای ارزیابی وضعیت فقر استان‌ها از شاخص شدت فقر SST^۱ استفاده شده است. داده‌های مربوط به شاخص شدت فقر SST از راغفر و شکری (در دست چاپ) گرفته شده است. برای ارزیابی وضعیت اقتصادی استان‌ها نیز از شاخص توسعه اقتصادی استفاده شده است. بدین منظور، متغیرهای نرخ تورم مناطق شهری، نرخ تورم مناطق روستایی، نرخ بیکاری مناطق شهری، نرخ بیکاری مناطق روستایی، نرخ مشارکت مناطق شهری، ضریب جینی مناطق شهری، ضریب جینی مناطق روستایی، رشد اقتصادی (افزایش GDP سرانه) با لحاظ بخش نفت و رشد اقتصادی (افزایش GDP سرانه) با حذف بخش نفت با استفاده از شاخص موریس^۲ ترکیب گردیده است. شاخص موریس توسط سازمان ملل^۳ برای درجه‌بندی توسعه‌یافتگی مطرح شده است (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۷). این شاخص، توسعه‌یافتگی را بر حسب هر یک از متغیرهای انتخابی مشخص می‌کند و در پایان، با استفاده از میانگین توسعه‌یافتگی متغیرها به رتبه‌بندی می‌پردازد. دقت شود که در محاسبه شاخص موریس، متغیرها باید هم‌جهت باشند. شاخص موریس بین صفر و یک نوسان دارد و هر اندازه که به یک نزدیک‌تر باشد، درجه توسعه‌یافتگی نیز بیشتر است.

$$Y_{ik} = \frac{X_{ik} - \text{Min}(X_{ik})}{\text{Max}(X_{ik}) - \text{Min}(X_{ik})} \quad \text{رابطه شماره (۱)}$$

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n Y_{ik}}{n} \quad \text{رابطه شماره (۲)}$$

به منظور بررسی اختلاف میانگین شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST بین استان‌های نفتی و استان‌های دیگر از آزمون T مستقل (آزمون برابری میانگین‌های دو جامعه مستقل) استفاده می‌شود. فرض صفر آزمون، برابری میانگین‌ها و فرض مقابل، عدم برابری میانگین‌ها است. به منظور بررسی رابطه شاخص توسعه اقتصادی با شاخص شدت فقر SST، نیز از آزمون ضریب همبستگی استفاده می‌شود. آزمون ضریب همبستگی یکی از مهم‌ترین آزمون‌های است که برای تبیین رابطه بین متغیرها به کار می‌رود. با توجه به ماهیت داده‌ها که کمی و نسبی هستند، در تحقیق حاضر از آزمون همبستگی پیرسون^۴ استفاده می‌گردد. تمامی محاسبات با استفاده از نرم‌افزار SPSS صورت می‌پذیرد.

یافته‌ها

شاخص شدت فقر SST استان‌های ایران در نمودار شماره (۱) منعکس شده است. بر اساس نتایج، کمترین شدت فقر SST به استان‌های آذربایجان غربی، کردستان و خراسان رضوی و بیشترین شدت فقر SST به استان‌های سیستان و بلوچستان، گلستان و کرمان اختصاص دارد. در بین استان‌های نفتی، استان‌های خوزستان و کهگیلویه و بویراحمد از وضعیت نسبتاً مناسبی برخوردار هستند و استان‌های بوشهر و هرمزگان وضعیت نامناسبی دارند. نتایج حاصل از محاسبه شاخص توسعه اقتصادی استان‌های ایران در نمودار شماره (۲) تصویر شده است. مطابق با نتایج، استان‌های خراسان جنوبی، زنجان و سمنان دارای بیشترین شاخص توسعه اقتصادی و استان‌های هرمزگان،

^۱ Sen-Shorrocks-Thon (SST)

^۲ Morris Index

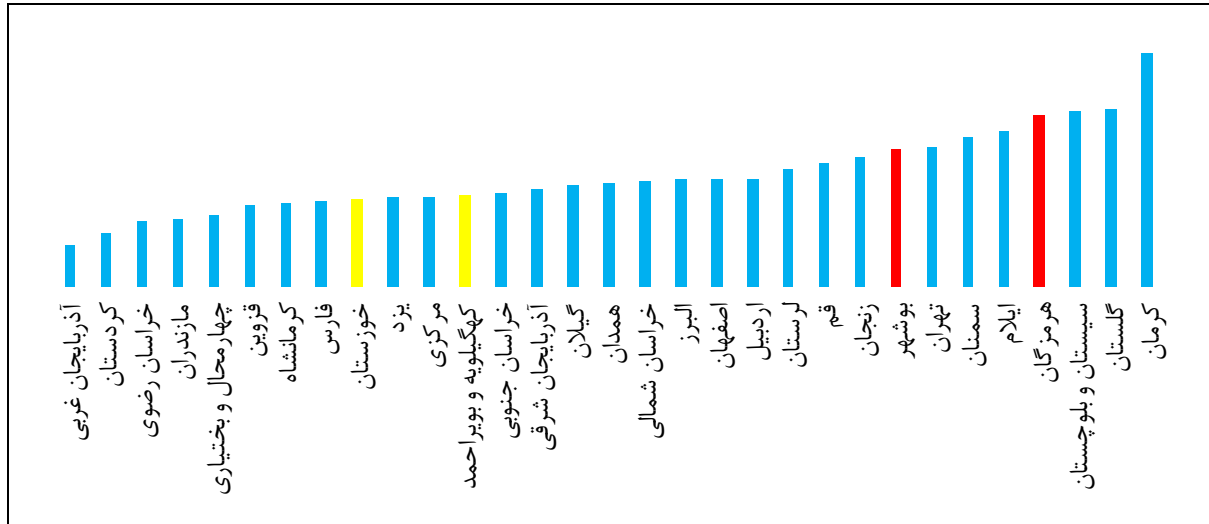
^۳ United Nations

^۴ Pearson Correlation

بشترین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ها، چالش ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

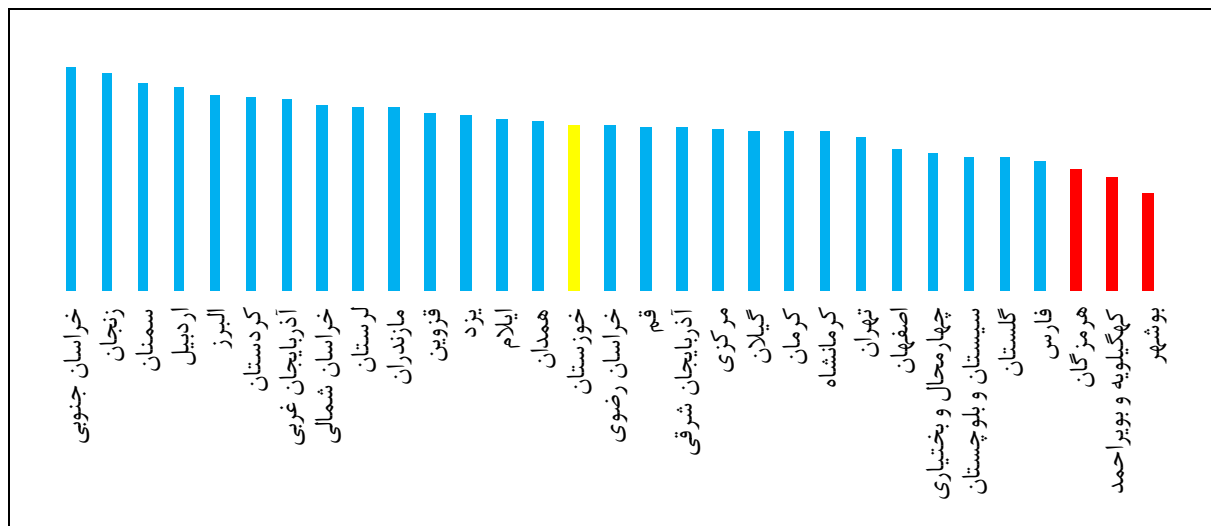
کهگیلویه و بویراحمد و بوشهر دارای کمترین شاخص توسعه اقتصادی هستند. به جز استان خوزستان که وضعیت اقتصادی نسبتاً مناسبی دارد، تمامی استان‌های نفتی از وضعیت اقتصادی بسیار نامناسبی (کمترین شاخص توسعه اقتصادی) برخوردار هستند.

نمودار شماره (۱) شاخص شدت فقر SST در استان‌های ایران: ۱۳۹۴



منبع: راغفر و شکر، در دست چاپ.

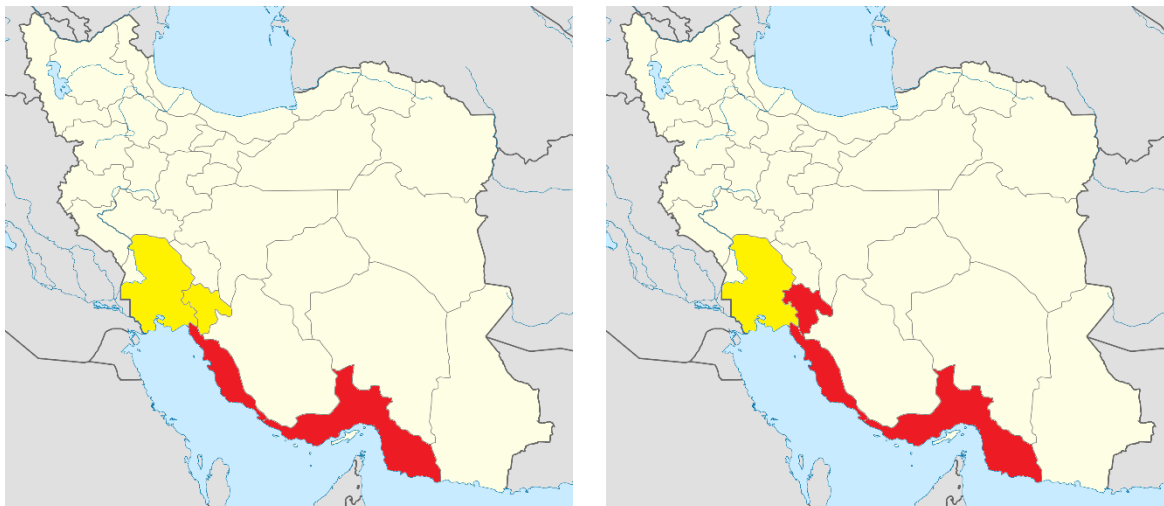
نمودار شماره (۲) شاخص توسعه اقتصادی در استان‌های ایران: ۱۳۹۴



منبع: محاسبات پژوهش.

وضعیت شاخص توسعه اقتصادی در استان‌های نفتی وضعیت شاخص شدت فقر SST در استان‌های نفتی

بشترین کتفراش الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش ما و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸



میانگین و انحراف شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST به تفکیک استان‌های نفتی و استان‌های دیگر در جدول شماره (۱) و نتایج آزمون برابری میانگین‌ها به منظور بررسی برابری یا عدم برابری میانگین شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST در استان‌های نفتی و استان‌های دیگر در جدول شماره (۲) درج شده است. بر اساس نتایج، شاخص توسعه اقتصادی استان‌های نفتی به صورت معنی‌داری از شاخص توسعه اقتصادی استان‌های دیگر کمتر (سطح ۰/۹۹٪) و شاخص شدت فقر SST استان‌های نفتی به صورت معنی‌داری از شاخص شدت فقر SST استان‌های دیگر بیشتر (سطح ۰/۹۰٪) است. بنابراین و مطابق با نتایج، فرضیه نفرین منابع طبیعی در استان‌های نفتی ایران مصداق دارد.

جدول شماره (۱) میانگین و انحراف معیار مربوط به شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST

متغیر	میانگین	انحراف
شاخص توسعه اقتصادی	استان‌های نفتی	۰/۳۷
	استان‌های دیگر	۰/۵۰
شاخص شدت فقر SST	استان‌های نفتی	۰/۱۲
	استان‌های دیگر	۰/۳۲

منبع: محاسبات پژوهش.

جدول شماره (۲) نتایج آزمون برابری میانگین‌ها برای شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST

شاخص	آماره	احتمال
توسعه اقتصادی	۳/۳۲۷	۰/۰۰۲
شدت فقر SST	۱/۹۲۲	۰/۰۶۴

منبع: محاسبات پژوهش.

نتایج آزمون ضریب همبستگی بین شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST نیز در جدول شماره (۳) گزارش شده است. بر اساس نتایج، ضریب همبستگی در تمامی سطوح تحلیل منفی است و رابطه منفی بین توسعه اقتصادی

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

و شدت فقر SST را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، با افزایش شاخص توسعه اقتصادی، شدت فقر SST کاهش می‌یابد.

جدول شماره (۳) نتایج آزمون ضریب همبستگی بین شاخص‌های توسعه اقتصادی و شدت فقر SST

ضریب همبستگی	سطح تحلیل
-۰/۲۵۰	تمامی استان‌ها
-۰/۴۸۰	استان‌های نفتی
-۰/۲۰۰	استان‌های دیگر

منبع: محاسبات پژوهش.

جمع‌بندی

این تحقیق به بررسی شدت فقر SST و توسعه اقتصادی در استان‌های ایران و مقایسه وضعیت استان‌های دارای منابع نفتی و استان‌های فاقد منابع نفتی پرداخته است. به عبارت دیگر، تحقیق حاضر کوشیده است تا نظریه «نفرین منابع طبیعی» را در استان‌های نفتی ایران بررسی نماید. نتایج آزمون برابری میانگین‌ها نشان می‌دهد که شاخص توسعه اقتصادی در استان‌های دارای منابع نفتی به صورت معنی‌داری از استان‌های دیگر کمتر و شاخص شدت فقر SST در استان‌های دارای منابع نفتی به صورت معنی‌داری از استان‌های دیگر بیشتر است و نظریه «نفرین منابع طبیعی» در استان‌های نفتی ایران تأیید می‌شود. در این خصوص، بیان این نکته ضرورت دارد که تأثیر مثبت یا منفی منابع طبیعی بر عملکرد اقتصادی ذاتی نیست و به عواملی همچون نهادها و مدیریت بستگی دارد. پلوئنگ^۱ (۲۰۱۰) در پاسخ به این سؤال که «منابع طبیعی: نفرین یا موهبت؟» بیان می‌کند که هر دو شکل امکان‌پذیر است. به اعتقاد جرجرزاده (۱۳۹۱)، این نهادها هستند که ثروت را به جای موهبت، به نفرین تبدیل می‌کنند. نتایج مطالعه بیلربی و همکاران (۲۰۱۶)^۲ نیز بیانگر آن است که با بهبود کیفیت نهادها، منابع نفتی تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد. بررسی تجربه کشور نروژ نیز نشان می‌دهد که بر خلاف سایر کشورهای دارای نفت، کشور نروژ به جای تأکید بر سرمایه‌های فیزیکی و دارایی‌های طبیعی، به سرمایه انسانی توجه نمود و با جلوگیری از ورود درآمدی نفتی به بودجه جاری و ذخیره‌سازی آن در صندوق ذخیره ارزی، به خوبی از منابع نفتی در جهت پیشبرد برنامه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی استفاده نمود (سلطانی و حشمت‌پور، ۱۳۹۵). بنابراین، نفت ذاتاً دارای پیامدهای منفی و ضد توسعه نیست و با مدیریت صحیح می‌تواند زمینه بهبود وضعیت اقتصادی استان‌ها را فراهم نماید و توسعه اقتصادی استان‌ها را به دنبال داشته باشد. نتایج آزمون همبستگی نیز نشان می‌دهد که رابطه منفی بین شاخص شدت فقر SST و شاخص توسعه اقتصادی وجود دارد. نظر به اینکه استان‌های دارای منابع نفتی در بیشتر شاخص‌های اقتصادی دارای وضعیت نامناسب‌تری نسبت به استان‌های دیگر هستند، یکی از مهم‌ترین بایسته‌های اقتصادی تحقق سند الگوی پیشرفت، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در جهت ارتقای شاخص‌های اقتصادی و در نتیجه، شاخص توسعه اقتصادی استان‌های نفتی به منظور کاهش شاخص شدت فقر SST در این استان‌ها است. در این خصوص و با توجه به پتانسیل بی‌بدیل استان‌های نفتی در بخش گردشگری، پیشنهاد می‌شود که با تغییر دیدگاه مصرفی به سرمایه‌گذاری در قبال درآمدهای نفتی، بخشی از درآمدهای حاصل از فروش نفت خام در زیرساخت‌های گردشگری استان‌های دارای منابع نفتی سرمایه‌گذاری شود.

^۱ Ploeg

^۲ Belarbi et al., 2015.

بشترین کتفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

منابع

- ۱- اسدی، زیور، بهرامی، جاوید و طالب‌لو، رضا (۱۳۹۲). تأثیر پدیده نفرین منابع بر توسعه مالی و رشد اقتصادی در قالب الگوی پانل پویا. پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۳(۱۰)، ۲۶-۹.
- ۲- اسماعیلی رزی، حسین، ابراهیمی، بهنام و شیرعلی، شیرین (۱۳۹۴). تأثیر درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی در ایران با تأکید بر تغییر در کیفیت نهادی. سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی، ۳(۷)، ۱۰۸-۸۱.
- ۳- جرجرزاده، علیرضا (۱۳۹۱). نفرین منابع، رابطه میان وفور منابع طبیعی و فقر در ایران. رفاه اجتماعی، ۱۲(۴۶)، ۲۷-۷.
- ۴- حسین‌زاده دلیر، کریم (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی ناحیه‌ای. تهران: انتشارات سمت.
- ۵- سلطانی، علیرضا و حشمت‌پور، علیرضا (۱۳۹۵). ساختار مدیریت درآمدهای نفتی در نروژ و گذار از دولت رانتیر. مطالعات روابط بین‌الملل، ۹(۳۴)، ۲۳۱-۱۹۷.
- ۶- سیدنورانی، سید محمدرضا و خوشکلام خسروشاهی، موسی (۱۳۹۲). منابع طبیعی نفت و پیشرفت اقتصادی: چالش‌ها و راهکارها. مجله اقتصادی، ۱۱ و ۱۲، ۳۰-۵.
- ۷- شاه‌آبادی، ابوالفضل و صادقی، حامد (۱۳۹۲). مقایسه اثر وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی ایران و نروژ. مدل‌سازی اقتصادی، ۷(۲)، ۴۳-۲۱.
- ۸- شاه‌آبادی، ابوالفضل و صادقی، حامد (۱۳۹۴). وفور منابع طبیعی و تولید ناخالص داخلی سرانه در کشورهای نفتی با تأکید بر آزادی اقتصادی. پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۵(۲۰)، ۹۸-۸۰.
- ۹- شمس اسفندآبادی، علی، صفائی‌فر، فاطمه، زنگنه، مریم و رجب‌زاده اردلی، رسول (۱۳۹۷). وفور منابع انرژی و رشد اقتصادی در ایران: یک تحلیل سری زمانی. دوازدهمین همایش بین‌المللی انرژی، تهران، ایران.
- ۱۰- شمس اسفندآبادی، علی، صفائی‌فر، فاطمه، زنگنه، مریم و رجب‌زاده اردلی، رسول (۱۳۹۷). درآمدهای نفتی و سرمایه انسانی: فرضیه نفرین منابع طبیعی در ایران. دوازدهمین همایش بین‌المللی انرژی، تهران، ایران.
- ۱۱- صاحب‌هنر، حامد و ندیری، کامران (۱۳۹۲). تحلیل اقتصادی اثر افزایش درآمدهای نفتی بر توزیع درآمد با رویکرد BVAR: مطالعه موردی ایران. اقتصاد انرژی ایران، ۲(۹)، ۱۴۹-۱۱۵.
- ۱۲- فلاحی، محمدعلی، مهدوی عادل، محمدحسین و جندقی میبیدی، فرشته (۱۳۹۳). رانت منابع طبیعی و فساد در کشورهای عضو اوپک: کاربرد الگوی داده‌های تابلویی. پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، ۳(۱۱)، ۲۲۷-۱۹۵.
- ۱۳- محسنی زوزی، سید جمال‌الدین، شهبازی، کیومرث و پرناک، روناک (۱۳۹۳). مطالعه اثر درآمدهای نفتی بر شاخص حکمرانی خوب در کشورهای منتخب عضو اوپک. سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی، ۲(۵)، ۱۱۶-۸۷.
- ۱۴- مهرآرا، محسن، ابریشمی، حمید و زمانزاده نصرآبادی، حمید (۱۳۹۰). تفسیری از فرضیه نفرین منابع در کشورهای صادرکننده نفت: تکانه‌های مثبت نفتی، از چه سطح آستانه‌ای برای رشد اقتصادی، مضر است؟. مطالعات اقتصاد انرژی، ۸(۲۸)، ۱۳۴-۱۱۹.
- ۱۵- نادمی، یونس و زبیری، هدی (۱۳۹۶). نفت و سرمایه انسانی: تفکری دوباره بر فرضیه نفرین منابع در ایران. پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، ۶(۲۳)، ۱۸۵-۱۵۳.
- ۱۶- نظری، محسن و مبارک، اصغر (۱۳۸۹). وفور منابع طبیعی، بیماری هلندی و رشد اقتصادی در کشورهای نفتی. مطالعات اقتصاد انرژی، ۷(۲۷)، ۶۸-۴۷.
- ۱۷- یآوری، کاظم، رضاقلی‌زاده، مهدیه و آقایی، مجید (۱۳۹۰). بررسی رشد اقتصادی در کشورهای وابسته به منابع طبیعی (با تأکید بر منابع نفتی). مدل‌سازی اقتصادی، ۵(۳)، ۴۶-۲۵.
- 18- Avalos, N., Stuva, V. G., Heal, A., Lida, K. & Okazoe, N. (2015). Papua New Guinea and the Natural Resource Curse. *Comparative Economic Studies*, 57(2), 345-360.
- 19- Belarbi, Y., Sami, L. & Souam, S. (2016). The Effects of Institutions and Natural Resources in Heterogeneous Growth Regimes. *Middle East Development Journal*, 8(2), 248-265.

- 20- Frankel, J. A. (2010). The Natural Resource Curse: A Survey. NBER Working Paper No. 15836.
- 21- Hayat, A. (2014). FDI and Economic Growth: The Role of Natural Resources. MPRA Paper No. 57021.
- 22- Kurecic, P. & Kokotovic, F. (2017). Examining the “Natural Resource Curse” and the Impact of Various Forms of Capital in Small Tourism and Natural Resource-Dependent Economies. *Economies*, 5(6).
- 23- Kurečić, P. & Seba, M. (2016). The Resource Curse in Sub-Saharan Africa: A Reality Corroborated By the Empirical Evidence. 15th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Human Resources Development, Varazdin, Croatia.
- 24- Ploeg, E. V. D. (2010). Natural Resources: Curse or Blessing?. CESIFO Working Paper No. 3125.
- 25- Rocha, F. (2010). Natural Resource Curse and Externalities from Natural Resource Exports. Visiting Fellow at University of Siena.
- 26- Rodríguez, F. & Sachs, J. D. (1999). Why Do Resource Abundant Economies Grow More Slowly? A New Explanation and an Application to Venezuela. *Journal of Economic Growth*, 4(3), 277-303.
- 27- Ross, M. (2003). How Does Mineral Wealth Affect the Poor?. UCLA, Department of Political Science.
- 28- Seghir, M. & Damette, O. (2013). Natural Resource Curse: A Nonlinear Approach in a Panel of Oil Exporting Countries. MPRA Paper No. 51604.

پیوست شماره ۱ - متغیرهای مورد استفاده در تحقیق برای محاسبه شاخص توسعه اقتصادی استان‌های ایران: ۱۳۹۴

استان	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
آذربایجان شرقی	۱۶/۸	۱۱/۹	۹/۸	۲/۶	۳۶/۳	۴۶/۵	۰/۳۴	۰/۳۴	-۱/۹	۰/۲
آذربایجان غربی	۱۲/۱	۱۱/۳	۱۴/۲	۶/۱	۳۶/۳	۴۶/۶	۰/۲۵	۰/۲۶	۵/۰	۵/۰
اردبیل	۹/۲	۸/۹	۱۶/۰	۸/۲	۴۰/۳	۴۹/۹	۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۸	۰/۸
اصفهان	۱۱/۱	۱۰/۹	۱۵/۲	۵/۷	۴۰/۰	۴۲/۹	۰/۳۳	۰/۳۵	-۵/۰	-۳/۲
البرز	۱۳/۰	۱۰/۸	۱۳/۰	۵/۹	۳۷/۶	۳۶/۴	۰/۲۴	۰/۲۶	۹/۱	۹/۲
ایلام	۷/۶	۷/۴	۱۴/۷	۶/۲	۳۴/۸	۳۹/۸	۰/۲۶	۰/۲۶	-۱۹/۹	-۵/۹
بوشهر	۱۱/۵	۱۶/۷	۱۰/۳	۸/۳	۳۷/۰	۳۴/۷	۰/۲۹	۰/۳۲	-۲۴/۷	-۲۳/۹
تهران	۱۲/۶	۱۲/۸	۸/۲	۷/۱	۳۷/۱	۳۷/۱	۰/۲۹	۰/۳۸	۴/۱	۴/۰
چهارمحال و بختیاری	۱۰/۹	۱۲/۴	۱۷/۵	۱۴/۶	۳۶/۸	۳۵/۰	۰/۳۳	۰/۳۳	۱۴/۵	۱۴/۶
خراسان جنوبی	۷/۹	۹/۵	۱۱/۴	۵/۰	۳۶/۳	۳۶/۸	۰/۲۴	۰/۲۸	۱۴/۸	۱۴/۸
خراسان رضوی	۸/۴	۹/۷	۱۴/۸	۹/۷	۳۹/۰	۴۳/۵	۰/۳۲	۰/۳۴	۳/۹	۳/۸
خراسان شمالی	۷/۹	۸/۶	۱۳/۲	۹/۰	۳۹/۲	۴۴/۷	۰/۳۱	۰/۳۴	۷/۳	۷/۳
خوزستان	۶/۸	۶/۵	۱۲/۰	۷/۹	۳۷/۱	۳۸/۴	۰/۲۸	۰/۳۴	-۲۴/۹	-۰/۸
زنجان	۸/۹	۱۰/۸	۱۲/۲	۵/۶	۳۷/۱	۴۵/۵	۰/۲۵	۰/۲۸	۱۱/۸	۱۱/۹
سمنان	۷/۵	۸/۵	۹/۰	۶/۳	۳۸/۲	۳۸/۷	۰/۳۰	۰/۲۹	۴/۴	۴/۳

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

سیستان و بلوچستان	۱۱/۴	۵/۵	۱۲/۶	۱۰/۳	۳۱/۹	۲۷/۹	۰/۳۶	۰/۲۹	۴/۹	۴/۹
فارس	۱۱/۹	۱۱/۸	۱۴/۱	۸/۰	۳۷/۰	۳۸/۷	۰/۳۶	۰/۲۹	-۲/۰	-۱/۰
قزوین	۹/۹	۹/۰	۱۳/۶	۶/۷	۳۹/۱	۴۳/۵	۰/۲۹	۰/۲۹	-۱/۹	-۱/۹
قم	۱۱/۶	۹/۴	۱۱/۴	۱۰/۰	۳۵/۱	۳۸/۲	۰/۳۰	۰/۲۹	۹/۷	۸/۱
کردستان	۷/۷	۱۰/۷	۱۳/۲	۱۳/۴	۳۸/۳	۴۴/۲	۰/۳۰	۰/۲۶	۵/۱	۵/۱
کرمان	۸/۲	۶/۴	۸/۷	۶/۸	۳۵/۰	۳۵/۶	۰/۳۳	۰/۳۶	-۴/۸	-۴/۸
کرمانشاه	۱۰/۴	۸/۹	۲۱/۳	۱۱/۰	۳۶/۰	۴۷/۶	۰/۳۰	۰/۲۸	-۱/۷	۵/۲
کهگیلویه و بویراحمد	۱۱/۵	۸/۹	۱۸/۱	۱۷/۲	۳۴/۸	۳۴/۲	۰/۳۰	۰/۲۸	-۲۴/۶	۹/۳
گلستان	۱۱/۴	۱۱/۱	۱۲/۰	۱۱/۶	۳۸/۳	۳۶/۸	۰/۳۸	۰/۳۴	۵/۷	۵/۷
گیلان	۱۱/۳	۱۳/۰	۱۳/۷	۷/۰	۳۹/۹	۴۳/۱	۰/۳۳	۰/۳۲	۵/۵	۵/۵
لرستان	۱۰/۸	۸/۶	۱۵/۸	۹/۰	۳۴/۴	۳۹/۵	۰/۲۶	۰/۲۳	۳/۱	۵/۱
مازندران	۱۰/۹	۱۳/۲	۱۴/۱	۹/۷	۴۰/۹	۴۱/۲	۰/۲۹	۰/۲۷	۷/۳	۷/۲
مرکزی	۹/۸	۱۲/۲	۹/۱	۴/۲	۳۶/۵	۳۶/۷	۰/۳۰	۰/۳۴	-۱/۷	-۲/۳
هرمزگان	۱۵/۲	۱۳/۳	۱۲/۵	۱۱/۱	۴۰/۶	۳۳/۶	۰/۳۵	۰/۳۱	-۶/۰	۲/۰
همدان	۹/۸	۷/۸	۹/۵	۶/۷	۳۶/۸	۳۷/۰	۰/۳۳	۰/۳۱	۲/۱	۲/۱
یزد	۱۲/۲	۱۳/۶	۱۲/۱	۶/۴	۴۰/۲	۴۶/۵	۰/۲۵	۰/۳۳	-۳/۳	-۳/۳

معرفی متغیرهای مندرج در جدول بالا: (۱) نرخ تورم مناطق شهری / (۲) نرخ تورم مناطق روستایی / (۳) نرخ بیکاری مناطق شهری / (۴) نرخ بیکاری مناطق روستایی / (۵) نرخ مشارکت مناطق شهری / (۶) نرخ مشارکت مناطق روستایی / (۷) ضریب جینی مناطق شهری / (۸) ضریب جینی مناطق روستایی / (۹) رشد اقتصادی با لحاظ بخش نفت / (۱۰) رشد اقتصادی با حذف بخش نفت.